

TADEUSZ MACIEJEWSKI

Uniwersytet Gdański

Ustrój sądów przysięgłych w II Rzeszy, Republice Weimarskiej i wersalskim Wolnym Mieście Gdańsku

Genezy sądów przysięgłych należy doszukiwać się w Anglii. Rozwinęły się one po 1215 r., zarówno w sprawach karnych, jak i cywilnych, kiedy to na IV soborze laterańskim zakazano stosowania ordaliów (sądów bożych), przy jednoczesnym zaniku środka dowodowego, jakim byli współprzysięgnicy. Wcześniej jednak, zgodnie z postanowieniami wydanej w 1166 r. przez króla Henryka II Assyzy klarendońskiej, w dochodzeniu sprawiedliwości sędziom królewskim i szeryfom mieli pomagać zaprzysiężeni, wiarygodni przedstawiciele ludności miejscowej (dwunastu w setni oraz czterech we wsi). Mieli oni wskazywać osoby, które opinia publiczna oskarżała o popełnienie najcięższych przestępstw. Ich przysięga zastępowała skargę prywatną, umożliwiając wszczęcie procesu karnego. Do 1215 r. podejrzany o popełnienie przestępstw był w stanie jeszcze oczyścić się z zarzutu, poddając się ordaliom. Później mógł jedynie domagać się ponownego rozpatrzenia jego sprawy przez nowych przysięgłych. Umożliwiło to, po długim okresie ewolucji trwającym do XV w., wykształcenie w sprawach karnych dwóch ław: wielkiej (*grand jury*), decydującej o oskarżeniu, oraz małej (*petty jury*), rozstrzygającej o winie oskarżonego. Ława wielka składała się z 23 osób i podejmowała decyzje większością głosów, rada mała zaś z 12 osób, a jej werdykt musiał być jednomyślny. Sprawę zamykał wyrok wydany przez zawodowego sędziego, decydującego o karze i jej wysokości. Tak ukształtowany udział czynnika społecznego w procesie karnym nie uległ też zasadniczej zmianie w okresie monarchii absolutnej (1485–1640). Późniejsza jednak jego ewolucja, zapoczątkowana w XVII w., wyraźnie poszła w kierunku poprawienia pozycji prawnej oskarżonego, który stopniowo stawał się równorzędnym przeciwnikiem strony oskarżającej¹.

¹ Historię sądów przysięgłych w Anglii opisali między innymi: K. Baran, *Z dziejów prawa karnego Anglii. Między Renesansem a Oświeceniem XVI–XVIII w.*, Kraków 1996, s. 121–143;

Równolegle w Europie kontynentalnej, po zaniku średniowiecznego procesu zwyczajnego, począwszy od wydania w Niemczech w 1532 r. *Constitutio criminalis Carolina*, rozwinął się proces inkwizycyjny. Oparty on został na zasadach: wszczynania z urzędu, skupienia wszystkich funkcji procesowych w jednym ręku, uznania oskarżonego wyłącznie za przedmiot postępowania sądowego, tajności i pisemności oraz stosowania wyłącznie formalnej teorii dowodowej, dopuszczającej tortury jako podstawowy sposób uzyskania przyznania się oskarżonego do winy².

Proces inkwizycyjny zdominował procedurę karną w Europie kontynentalnej do końca XVIII w. Już jednak od połowy tego stulecia jego zasady stały się przedmiotem wszechstronnej krytyki ze strony oświeceniowych humanistów. Proponowany przez nich program przebudowy procesu karnego oparty został generalnie na wzorcach angielskich, które uznano za najbardziej racjonalne. Spowodowało to ogromne zainteresowanie jego instytucjami, które stały się inspiracją do podjęcia programu reform w tej dziedzinie prawa. Wymagało to jej gruntownej przebudowy. Wiązała się ona z jednoczesną reformą ustroju politycznego. Nic też dziwnego, że zapoczątkowana została w rewolucyjnej Francji, a wprowadził ją napoleoński kodeks procedury karnej z 1808 r.³

Niemieckie kraje absolutyzmu oświeconego były w tej dziedzinie wyraźnie opóźnione i skupiały się głównie na reformie procesu inkwizycyjnego. Okazało się to całkowitym nieporozumieniem, hamującym na długie dziesiątki lat wydanie nowoczesnych kodyfikacji. Dodatkowym czynnikiem utrwalającym ten stan było też utrzymujące się do powstania w 1871 r. II Rzeszy rozbieżności terytorialne Niemiec. W rezultacie pierwsze reformy procesu karnego należy do drugiej połowy XIX w. odnosić wyłącznie do poszczególnych państw. Wśród nich zdecydowanie przodowały Prusy.

Pruska ordynacja karna z 1805 r. jedynie reformowała proces inkwizycyjny. Było to stanowczo za mało. Istotne zmiany przyniósł dopiero głośny proces wielkopolskich działaczy niepodległościowych na czele z Ludwikiem Mierosławskim i Karolem Liebeltem, skazanych w 1847 r. na kary wieloletniego więzienia za próbę wywołania powstania w Poznaniu. Amnesticję dla nich zapowiedział między innymi król Fryderyk Wilhelm IV, wydając w połowie marca 1848 r. odezwę *Do moich kochanych berlińczyków*, będącą jednocześnie reformatorską próbą powstrzymania ruchów rewolucji Wiosny Ludów, która rozpoczęła się właśnie

K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 3, Warszawa 1966, s. 202 n.; M. Amos, *Wymiar sprawiedliwości w Wielkiej Brytanii*, London 1943, s. 33 n.; I.H. Langbeim, *The Criminal Trial before the Lawyers*, „The University of Chicago Law Review” 1987, s. 284–287.

² T. Maciejewski, *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa 2000, s. 545.

³ S. Salmonowicz, *Prawo karne oświeconego absolutyzmu. Z dziejów kodyfikacji karnych przełomu XVIII/XIX w.*, Toruń 1966, s. 45 n.; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 1993, s. 346.

w Prusach⁴. Bezpośrednim efektem tego wydarzenia było zwolnienie polskich więźniów oraz wydanie w roku 1849 Ustawy o wprowadzeniu postępowania ustnego i publicznego z udziałem przysięgłych w sprawach karnych. Uzupełniono ją w 1852 r., wprowadzając ostatecznie w państwie pruskim tzw. zreformowany proces karny. Jego zasady przyjęto następnie w prawie wszystkich pozostałych państwach niemieckich. Były one generalnie wzorowane na przepisach francuskiej procedury karnej z 1808 r.⁵

Ustrój sądów, w tym sądów przysięgłych, całkowicie przebudowano w II Rzeszy⁶. Podstawę nowej organizacji wymiaru sprawiedliwości stworzyła *Gerichtsverfassungsgesetz* z 27 stycznia 1877⁷, licząca 204 paragrafy. Jej większej rewizji dokonano 20 maja 1898 r.⁸, a drobnych nowelizacji 20 marca i 5 czerwca 1905 r., 1 czerwca 1909 r. oraz 22 maja 1910 r.⁹ W ustawie sądom przysięgłym poświęcono tytuł szósty, składający się z 21 paragrafów (§ 79–99). Z kolei w Republice Weimarskiej ustrój sądów normowała nowa *Gerichtsverfassungsgesetz* z 28 marca 1924 r.¹⁰, w której sądom przysięgłych poświęcono tytuł szósty, składający się już tylko z 14 paragrafów (§ 79–92). Pominięcia w stosunku do ustawy z 1877 r. były więc znaczne, jakkolwiek zasadniczo dotyczyły szczegółowych kwestii organizacyjnych. Wymieniony akt prawny stał się też z czasem podstawą organizacji sądownictwa Wolnego Miasta Gdańska. Ustalono ją na podstawie zreformowanej ustawy z 18 stycznia 1927 r.¹¹ Sądy przysięgłych unormowano w niej również w 14 paragrafach (§ 79–92), z czego pięć było całkowicie nowych, kilka innych zaś pominięto (§ 85–94, 96), co wynikało z odmienności ustroju sądowego Wolnego Miasta w stosunku do Republiki Weimarskiej¹².

Sądy przysięgłych funkcjonowały jedynie w celu procesowania i orzekania w najcięższych sprawach karnych. Działały przy sądach krajowych (*Landgerich-*

⁴ M. Żychowski, *Mierostawski*, Warszawa 1963, s. 272; *Historia państwa i prawa Polski*, t. 3. *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach i M. Senkowska-Gluck Warszawa 1981, s. 672.

⁵ K. Sójka-Zielińska, *op. cit.*, s. 350–351; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 2, Kraków 1998, s. 184 n.; *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4. *Od uwłaszczenia do odrodzenia Polski*, red. K. Grzybowski, Warszawa 1982, s. 602 n.

⁶ F. Kern, *Geschicht des Gerichtsverfassungsrecht*, München-Berlin 1957; H. Brunner, *Die Entstellung der Schwurgerichte*, Berlin 1871.

⁷ *Reichsgesetzblatt*, 1877, *Gerichtsverfassungsgesetz* vom 27 Januar 1877 (dalej jako: *GVG* 1877).

⁸ *GVG* 1898.

⁹ *Deutsches Rechts*, red. W. Goetze, H. Zeitschel, t. 2, Berlin-Leipzig-Stuttgart 1912, s. 3–22.

¹⁰ *Reichsgesetzblatt*, 1924, nr 25, *Gerichtsverfassungsgesetz* vom 22 März 1924 (dalej jako: *GVO* 1924).

¹¹ *Gesetzblatt für die Freie Stadt Danzig*, 1927, *Gerichtsverfassungsgesetz in der durch Danziger Justizreform vom 18 Januar abgeänderten Fassung* (dalej jako: *GVO* 1927).

¹² G. Voigt, *Danziger Gerichtsverfassung*, Danzig 1927, s. 1, 40–43.

ten). W Niemczech pozostawały zawsze sądami poszczególnych państw (II Rzesza) lub krajów (Republika Weimarska)¹³. Ich organizacja została oparta na wzorcu pruskim. Dzieliły się na dwie izby: cywilną i karną¹⁴. Niekiedy tworzone też przy nich wydziały handlowe¹⁵. Orzekały kolegialnie. Zbierały się w miarę potrzeby (Niemcy)¹⁶ bądź okresowo (Gdańsk)¹⁷.

Sądy przysięgłych były właściwe dla wszystkich przestępstw, z wyjątkiem należących do kompetencji Trybunału Rzeszy z siedzibą w Lipsku (*Reichsgericht*) oraz sądów urzędowych (*Amtsgerichten*), działających w powiatach, będących jednocześnie instancją najniższą, w których sądzono w składzie jednoosobowym¹⁸. Zgodnie z kodeksem karnym Rzeszy z 15 maja 1871 r.¹⁹, sądy przysięgłych były właściwe dla następujących przestępstw: krzywoprzysięstwo (przypadki z §§ 153–155, 157, 158), zgwałcenie (§ 177, 178), morderstwo (§ 211), zabójstwo (§ 212, 214, 215), dzieciobójstwo (§ 217), aborcja (§ 220), kwalifikowane porzucenie dziecka (§ 221), uszkodzenie ciała ze skutkiem śmiertelnym (§ 22), ciężkie uszkodzenie zdrowia wskutek podania trucizny (§ 229 ust. 2), porwanie (§ 234), rabunek kwalifikowany (§ 251), kradzież z rabunkiem (§ 252), wymuszenie (§ 255), podpalenie (§§ 306, 307), spowodowanie powodzi (§ 315 ust. 2), uszkodzenie lub zniszczenie wodociągów (§ 322 ust. 2), zatrucie studni (§ 324), przekupstwo sędziego (§ 334), pozbawienie drugiej osoby wolności ze skutkiem śmiertelnym (§§ 341, 239 ust. 3), prowadzenie śledztwa przeciwko osobom niewinnym (§ 344), spekulacja w handlu i lichwa (ustawa z 9 maja 1923 r.)²⁰ oraz przestępstwa z ustawy o środkach wybuchowych z 9 czerwca 1884 r.²¹ W Gdańsku właściwość sądów przysięgłych została przy tym wyłączona w stosunku do małoletnich, którzy podlegali sądowi ławniczemu dla nieletnich (*Jugendschöffengericht*)²². Z kolei w II Rzeszy Trybunał Najwyższy przejął orzecznictwo w sprawach o zdradę stanu i państwa²³.

Skład sądu przysięgłych tworzyło trzech sędziów, w tym przewodniczący oraz w II Rzeszy dwunastu sędziów przysięgłych²⁴. W Republice Weimarskiej

¹³ J. Wąsicki, *Związek Niemiecki i Druga Rzesza Niemiecka 1848–1914*, Poznań 1989, s. 487.

¹⁴ *GVG* 1877; *GVO* 1924, § 59; *GVO* 1927, § 60.

¹⁵ *GVG* 1877; *GVO* 1924, § 100; *GVO* 1927, § 93.

¹⁶ *GVG* 1877; *GVO* 1924, § 79.

¹⁷ *GVO* 1927; *GVO*, § 79.

¹⁸ *GVG* 1877; *GVO* 1924; *GVO* 1927, § 80.

¹⁹ *Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871*, *Reichsgesetzblatt* 1871; tekst polski m.in. w: J. Kałużniacki, *Kodeks karny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1924.

²⁰ *Reichsgesetzblatt*, 1923, s. 559.

²¹ *Reichsgesetzblatt*, 1884, s. 61, § 61, § 5, 6, 10.

²² *GVO* 1927, § 80.

²³ *Strafgesetzbuch...*, § 119.

²⁴ *GVG* 1877, § 80.

i w Gdańsku było jednak tylko sześciu przysięgłych²⁵. Szczegółowe zasady ustalania składu sądu przysięgłych określono przy tym jedynie w II Rzeszy, pomijając je prawie całkowicie w późniejszych ustawach o ich organizacji, wydanych w Niemczech i Gdańsku w okresie międzywojennym²⁶.

W II Rzeszy przewodniczący sądu przysięgłych był wybierany dla każdego roku operacyjnego przez prezydenta wyższego sądu krajowego, spośród jego sędziów zawodowych lub znajdujących się w jego okręgu sądów krajowych. Natomiast zastępcę i pozostałych sędziów zawodowych, tworzących skład sądu przysięgłych, prezydent mianował już tylko spośród sędziów sądów krajowych²⁷.

Urząd przysięgłego był honorowy. Mógł nim zostać wyłącznie obywatel niemiecki, a w Gdańsku obywatel Wolnego Miasta²⁸. Przy jego wyborze obowiązywały analogiczne przepisy jak przy ustalaniu osób mających sprawować funkcje w sądzie ławniczym. W rezultacie przysięgłymi nie mogły zostać m.in. osoby: skazane prawomocnym wyrokiem, wobec których wszczęto postępowanie sądowe, mogące skutkować pozbawieniem praw obywatelskich, ograniczone w dysponowaniu swym majątkiem, chore umysłowo, pełniące ważne funkcje państwowe i sądowe czy będące duchownymi, jak również takie, które nie ukończyły 25 lat bądź nie zamieszkiwały na stałe na obszarze działania sądu przynajmniej przez jeden rok. Ponadto powołania na funkcję przysięgłego nie mogły przyjąć również osoby, które np. ukończyły 65 lat, wykonywały zawód lekarza, aptekarza czy pielęgniarza bądź pełniły już wcześniej przez dłuższy czas obowiązki przysięgłego lub ławnika²⁹.

Konkretną liczbę przysięgłych dla każdego sądu w II Rzeszy oraz ich udział w poszczególnych sprawach ustalała corocznie krajowa administracja sądowa. Wykaz proponowanych nazwisk zamieszczano na specjalnej liście, przedstawianej prezydentowi sądu krajowego. Z kolei ten łącznie z czterema innymi sędziami zawodowymi oraz przewodniczącymi wydziałów zarządzał odbycie specjalnego posiedzenia, na którym najpierw rozpatrywano protesty zgłoszone przeciwko kandydatom, a następnie wybierano przysięgłych głównych i pomocniczych (posiłkowych). Ich nazwiska umieszczano w urzędowym wykazie. Dalej, najpóźniej dwa tygodnie przed rozpoczęciem roku operacyjnego sądu przysięgłego odbywało się publiczne posiedzenie w sądzie krajowym, gdzie w obecności jego prezesa, naczelników wydziałów oraz przedstawiciela adwokatury państwowej sporządzano listę ostateczną przysięgłych i pomocników³⁰. Zatwierdzić ją następnie musiał oficjalnie prezydent, w specjalnie sporządzonym przez pisarza sądowego protokole. Wykaz ten otrzymywał przewodniczący sądu przysięgłych, który

²⁵ *GVO* 1924; *GVO* 1927, § 80.

²⁶ G. Voigt, *op. cit.*, s. 1.

²⁷ *GVG* 1877; § 81, natomiast *GVO* 1924, *GVO* 1927 nie wspominają o tym.

²⁸ *GVG* 1877; *GVO* 1924; *GVO* 1927, § 31.

²⁹ *GVG* 1877; *GVO* 1924; *GVO* 1927, § 32–35.

³⁰ *GVG* 1877, § 83–92; tych szczegółowych ustaleń nie zawierały już *GVO* 1924 i 1927.

zobowiązany był wezwać ich na poszczególne posiedzenia sądowe. Zaświadczenie o terminie rozprawy należało przesłać przysięgłym na tydzień przed jego odbyciem, wyjątkowo na trzy dni³¹. Obecność przysięgłych była obowiązkowa, nieprzybycie zaś musiało zostać usprawiedliwione. W przeciwniej sytuacji przewodniczący sądu przysięgłych musiał w miejsce nieobecnego wyznaczyć innego przysięgłego z wykazu rocznego. Fakt ten musiał być odnotowany przez pisarza sądowego w protokole sądowym. To samo następowało w razie odmowy przez przysięgłego udziału w rozprawie z podaniem podstaw prawnych wyłączających go ze składu³².

Nadrzędną zasadą było przy tym, żeby listę przysięgłych głównych ustalać tak, by każdy z nich był wzywany tylko raz na jego posiedzenie w planowanym roku operacyjnym³³. Kolejność, zgodnie z którą brali oni udział w rozprawach, ustalano w drodze losowania. O jego wyniku prezydent sądu krajowego informował zainteresowanych, ustalając później konkretne terminy³⁴. W razie przedłużenia się rozstrzygnięcia w sprawie ponad rok operacyjny przysięgli wyznaczeni do jej rozpatrzenia zobowiązani byli uczestniczyć w stosownych posiedzeniach do jej zakończenia³⁵.

W związku z tym, że posiedzenia wydziału karnego sądu krajowego mogły odbywać się niekiedy poza jego siedzibą, dopuszczano w takich wypadkach wyznaczenie przysięgłych pomocniczych (posiłkowych). Ich nazwiska ustalał wydział karny³⁶. W Niemczech, ale poza Gdańskiem, dopuszczalne przy tym było łączenie kilku okręgów sądu krajowego w ramach jednego sądu przysięgłych. Sprawa pozostawała wtedy w gestii krajowej administracji sądowniczej, jeżeli spostrzegła ona, że dla jej dobra korzystne byłoby połączenie posiedzeń kilku sądów okręgowych. W takim wypadku sędziowie zawodowi sądu przysięgłych, z wyłączeniem zastępców przewodniczących, mogli spośród siebie stworzyć odrębne gremium, liczba przysięgłych głównych była zaś wtedy imiennie ustalona przez administrację połączonego sądu przysięgłych³⁷.

Przepisy zawarte w ustawach o ustroju sądów uzupełniały przepisy zamieszczone w kodeksach procedury karnej. W II Rzeszy wydano go 1 lutego 1877 r. Liczył 506 paragrafów podzielonych na siedem ksiąg. Postępowanie przed sądem przysięgłych unormowano w księdze II traktującej o procesie przed sądami pierwszej instancji. Poświęcono im rozdział VII zatytułowany „Rozprawa główna przed sądami przysięgłych” (§ 276–317), przy czym już w § 276 stwierdzono, że

³¹ *GVG* 1877, § 91; *GVO* 1924; *GVO* 1927, § 87.

³² *GVG* 1877, § 93, 94; *GVO* 1927, § 88.

³³ *GVG* 1877, § 85.

³⁴ *GVG* 1877, § 86.

³⁵ *GVG* 1877, § 89; *GVO* 1924, § 95.

³⁶ *GVG* 1877; *GVO* 1924, § 98; *GVO* 1927, § 91.

³⁷ *GVG* 1877; *GVO* 1924, § 99.

procesu tego dotyczą również postanowienia zawarte w rozdziale V („Przygotowanie do rozprawy głównej”) oraz VI („Rozprawa główna”)³⁸.

Natomiast w Republice Weimarskiej nowy kodeks procedury karnej uchwalono 22 marca 1924 r. Nowelizował on wiele przepisów poprzedniej ustawy, jakkolwiek w większości zmiany nie dotyczyły postanowień o rozprawie przed sądami przysięgłych³⁹.

To samo miało miejsce przy jego kolejnych poprawkach wprowadzonych w latach 1931 i 1932. Radykalnie stan uległ zmianie dopiero po noweli z 1933 r. W Wolnym Mieście Gdańsku z kolei nową procedurę karną, wzorowaną zresztą na niemieckiej z 1924 r., wydano 18 stycznia 1927 r., łącznie z ustawą o ustroju sądów. Warto przy tym zaznaczyć, że wiele przepisów, zarówno kodeksów procedury karnej, jak i ustaw o ustroju sądów, w tym sądów przysięgłych, pokrywało się. Tym samym nie ma potrzeby ich powtarzania⁴⁰.

Ważne było, aby listę przysięgłych przynajmniej na dzień przed rozpoczęciem rozprawy głównej doręczyć oskarżonemu pozbawionemu wolności do aresztu, oskarżonemu odpowiadającemu z wolnej stopy złożyć zaś do przejrzenia w sekretariacie sądu. Nazwiska osób wpisanych na listę przysięgłych należało natomiast oznajmić oskarżonemu tuż przed samym posiedzeniem⁴¹.

Rozprawę główną rozpoczynano utworzeniem ławy przysięgłych, wybieranej w drodze losowania⁴². Wszakże przedtem trzeba było z niej wykluczyć osoby, które usprawiedliwiły swoją nieobecność lub przedstawiły oświadczenia, iż muszą być z jej składu wyłączone z mocy samego prawa. O sprawie decydował wtedy sąd po wysłuchaniu zainteresowanych. Na jego postanowienie zażalenie nie przysługiwało⁴³. Do sformowania ławy wymagano zamieszczenia na liście 24 przysięgłych głównych. Jeżeli nie zdołano tego uczynić, wpisywano na nią nazwiska przysięgłych pomocniczych, którzy uzupełniali skład ławy⁴⁴. Dokonywano tego na posiedzeniu publicznym. Następnie tworzone radę właściwą, składającą się z 12 osób, która uczestniczyła w rozprawie głównej. Odbывало się to

³⁸ *Strafprozessordnung vom 1. Februar 1877* (dalej jako: *St. PO*), *Reichsgesetzblatt*, 1877; tekst polski m.in. w: *Ustawa o postępowaniu karnym w byłej dzielnicy pruskiej*, Poznań 1920; też J. Kałuźniacki, R.A. Leżański, *Postępowanie karne, obowiązujące na Ziemiach Zachodnich Rzplitej Polskiej. Zbiór ustaw i rozporządzeń dotyczących ustroju sądownictwa z orzecnictwem Sądu Najwyższego*, Warszawa 1924; *St. PO 1877*, § 276.

³⁹ *Strafprozessordnung vom 22 März 1924*, *Reichsgesetzblatt*, nr 25, 1924; S. Płaza, *op. cit.*, cz. 3, Kraków 2001, s. 570.

⁴⁰ *Verordnung zur Abänderung der Strafprozessordnung vom 18 Januar 1927*, *Gesetzblatt für die Freie Stadt Danzig 1927*, z wcześniejszymi zmianami z lat: 1920, 1921, 1922, 1923 itd., których było kilkanaście.

⁴¹ *St. PO 1877*, § 277.

⁴² *Ibidem*, § 278.

⁴³ *Ibidem*, § 279.

⁴⁴ *Ibidem*, § 280.

w drodze losowania przeprowadzonego przez przewodniczącego⁴⁵. W stosunku do każdego przysięgłego adwokat państwowy i oskarżony składali oświadczenie: „przyjęty” albo „odrzucony”, przy czym ostatnie nie wymagało uzasadnienia⁴⁶. W wypadku kilku oskarżonych odrzucenie przysięgłego musiało być wspólne dla wszystkich⁴⁷. W miejsce odrzuconych z listy przysięgłych losowano kolejne nazwiska mające uzupełnić skład ławy. Po jej skompletowaniu przewodniczący odbierał od przyjętych stosowną przysięgę utwierdzoną podniesieniem prawej ręki. Umożliwiało to rozpoczęcie rozprawy głównej⁴⁸.

Pytania, na które przysięgli mieli odpowiadać, układał przewodniczący składu sędziowskiego. Odczytywano je im po zakończeniu postępowania dowodowego. Ich odpis należało udostępnić, obok przysięgłych, również prokuratorowi i oskarżonemu. Na żądanie którejkolwiek z wymienionych osób można było rozprawę nawet przerwać, celem zastanowienia się nad ich treścią. Miało to umożliwić ewentualną ich zmianę lub uzupełnienie. Same pytania musiały przy tym być tak sformułowane, aby odpowiedzieć na nie jedynie „tak” lub „nie”⁴⁹. Pytanie główne dotyczyło przyznania się oskarżonego do winy⁵⁰. W związku z tym musiano w nim określić zarzucany oskarżonemu czyn zabroniony oraz stopień winy lub jej brak. Służyło temu objaśnianie przysięgłym przez przewodniczącego trybunału m.in.: przepisów odnoszących się do sprawy, kary grożącej oskarżonemu, skutków wskazania czy też wyjaśnienia innych związanych ze sprawą wątpliwości. Do tego celu stosowano rozmaite pytania pomocnicze (dodatkowe). Na koniec przewodniczący składu sędziowskiego pouczał przysięgłych, aby przy rozstrzygnięciu sprawy opierali się na szczegółowej ocenie przebiegu postępowania dowodowego. Będąc bezstronnym, nie mógł jednak wspierać żadnej ze stron⁵¹. Uczyniwszy to, przewodniczący podpisywał pytania i wręczał je przysięgłym, którzy następnie udawali się do sali narad. Oskarżonego zaś wyprowadzano z sali sądowej⁵². Podczas narady przysięgli nie mogli kontaktować się w jakikolwiek sposób z innymi osobami. Kontrolę sprawował tu przewodniczący składu sędziowskiego, czuwający nad tym, by nikt ani nie opuszczał sali narad, ani też do niej nie wchodził⁵³.

Naradą i głosowaniem kierował wybrany przez przysięgłych, spośród nich samych w drodze losowania za pomocą kartek, starszy. W razie równości głosów stanowisko to obejmował starszy wiekiem⁵⁴. Na pytanie główne dotyczące

⁴⁵ *Ibidem*, § 282.

⁴⁶ *Ibidem*, § 283.

⁴⁷ *Ibidem*, § 284.

⁴⁸ *Ibidem*, § 285–289.

⁴⁹ *Ibidem*, § 290–292.

⁵⁰ *Ibidem*, § 293.

⁵¹ *Ibidem*, § 294–300.

⁵² *Ibidem*, § 301.

⁵³ *Ibidem*, § 303.

⁵⁴ *Ibidem*, § 304.

winy oskarżonego przysięgli powinni byli zasadniczo odpowiedzieć twierdząco lub przecząco, jakkolwiek dopuszczalna była odpowiedź częściowo twierdząca lub przecząca. Zwłaszcza w związku z tym ostatnim mogli oni złożyć wniosek do przewodniczącego o dodatkowe wyjaśnienia, których ten winien im udzielić. Jeżeli jednak jego powodem była zmiana pytań lub zadanie dodatkowych, do postępowania należało ponownie dopuścić oskarżonego⁵⁵.

Ostatnim etapem narady przysięgłych było, już bez obecności sędziego przewodniczącego, głosowanie. Werdykt zapadał większością bezwzględną głosów. Jeżeli był niekorzystny dla oskarżonego, należało w nim zaznaczyć, że wydano go większością przekraczającą siedem głosów, a w wypadku nieuwzględnienia okoliczności łagodzących, iż nastąpiło to większością ponad sześciu głosów. W pozostałych rozstrzygnięciach większości głosów nie wolno było podawać⁵⁶. Pytania dyskutowane na tajnej naradzie oraz sam werdykt ławy spisywał i podpisywał starszy. Następnie na publicznym posiedzeniu w sali sądowej ponownie odczytywał zadane pytania i złożone na nie odpowiedzi oraz samą treść werdyktu. Całość podpisywali przewodniczący składu sędziowskiego oraz pisarz sądowy⁵⁷.

W razie stwierdzenia przez sąd, że werdykt przysięgłych był zarówno pod względem formalnym, jak i merytorycznym niejasny czy niekompletny, przewodniczący składu zarządzał powrót przysięgłych do sali narad, gdzie pozostawali aż do usunięcia wszystkich braków. Wówczas też werdykt był, zgodnie z poprzednią procedurą, podpisywany, a następnie odczytywany oskarżonemu⁵⁸.

Na podstawie werdyktu ławy przysięgłych sąd wydawał wyrok uniewinniający lub skazujący. Ogłoszenie orzeczenia kończyło postępowanie w pierwszej instancji⁵⁹. Oryginał werdyktu przysięgłych dołączano do wyroku pisemnego⁶⁰. Wyraźnie przy tym należy podkreślić, że o winie i karze zarówno sędziowie zawodowi, jak i przysięgli decydowali wspólnie, podobnie jak w składzie ławniczym.

Kryzys sądów przysięgłych rozpoczął się pod koniec lat 20. XX w., a rozwinął się w dekadzie następnej. Dotyczył zarówno teorii, ustawodawstwa pozytywnego, jak i praktyki sądowej. Wszystko to spowodowało wystąpienie niechęci do udziału czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości. Wskazywano przy tym na liczne wady tego systemu, do najważniejszych zaliczając np.: dyletantyzm połączony z brakiem odpowiedniej wiedzy prawniczej, wciąganie do wymiaru sprawiedliwości nadmiernej liczby zwykłych obywateli, brak zaufania do werdyktów wydanych przez przysięgłych, nieobiektywność czy też, poza Anglią, brak rodzi-

⁵⁵ *Ibidem*, § 305, 306.

⁵⁶ *Ibidem*, § 307.

⁵⁷ *Ibidem*, § 308.

⁵⁸ *Ibidem*, § 309–312.

⁵⁹ *Ibidem*, § 314, 315.

⁶⁰ *Ibidem*, § 316.

mej tradycji. Zalet przytaczano znacznie mniej, wymieniając wśród nich m.in.: tradycje demokratyczne, zaufanie do wiedzy zwykłych obywateli, bezstronność w oddawaniu sprawiedliwości itp. W rezultacie zdania były podzielone. Ostatecznie jedni opowiedzieli się za przekształceniem sądów przysięgłych w ławnicze, na przykład w Niemczech, inni zaś dążyli do ich całkowitej likwidacji. W większości państw w latach 30. XX w. zwyciężyła pierwsza koncepcja. Uznawano ją jednak za przejściową, docelowo zmierzając w kierunku sądownictwa opartego na kompetentnych fachowcach. Podnoszono przy tym, że wadliwe funkcjonowanie instytucji sądów przysięgłych wynika z jej błędnego uregulowania ustawowego, nie zaś z samej ich istoty. Przy okazji postulowano dbałość o właściwy cenzus moralny, intelektualny i majątkowy przysięgłych oraz ograniczenie kategorii rozpoznawanych z ich udziałem przestępstw⁶¹.

W rezultacie w Republice Weimarskiej rola sądów przysięgłych była w wyniku kolejnych reform po 1924 r. coraz bardziej zmniejszana. Natomiast w III Rzeszy nie zostały one formalnie zmienione, ale uznano je za niegodną spuściznę okresu demokracji parlamentarnej, istniejącej do 1933 r.⁶²

Verfassung der Geschworenengerichte des Zweiten Reichs, der Weimarer Republik und der Freien Stadt Danzig (Gdańsk)

Zusammenfassung

Die Ursprünge der Geschworenengerichte in der Justiz sind im mittelalterlichen England zu suchen. In Kontinentaleuropa, angesichts der Dominanz von *Constitutio Criminalis Carolina* von 1532, die den Inquisitionsprozess bis Mitte des 19. Jahrhunderts verbreitete, haben sie sich nicht etabliert. In Preußen und in anderen deutschen Staaten traten sie erst nach 1852 auf, als der reformierte Strafprozess dort eingeführt wurde. Nach der Entstehung des Zweiten Reichs (1871) wurden 1877 parallel das Gerichtsverfassungsgesetz mit 21 Paragraphen betreffend die Organisation der Schwurgerichte (§§ 79-99) und das Strafgesetzbuch, in dem das Verfahren vor diesen Gerichten geregelt wurde (§§ 276-317), herausgegeben. Die beiden deutschen Gesetze, geändert in Form und Inhalt, wurden dann am 22. März 1924 zum geltenden Recht der Weimarer Republik. Die Institution der Geschworenengerichte wurde von der Revision in sehr geringem Grad betroffen. Am 18. Januar 1927 wurden sie, mit weiteren Änderungen, als in der Freien Stadt Danzig geltende eingeführt. Ende der 20er und in den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts wurden die Geschworenengerichte der theoretischen als auch praktischen Kritik ausgesetzt. Im Dritten Reich, obwohl sie nicht aufgehoben wurden, galten sie als unwürdiges Erbe der liberal-demokratischen Periode.

Die Geschworenengerichte arbeiteten bei den Landgerichten. Sie waren für die schwersten Kriminalverbrechen zuständig. Sie bestanden aus drei Berufsrichtern, darunter dem Vorsitzenden und 12 (Reich) oder 6 (Danzig) Geschworenen. Sie alle entschieden sowohl über die Schuld als auch über die Strafe. Das Amt war eines ehrenamtlichen Charakters. Jedes Jahr wählte man 24 Hauptgeschworene und 30 Hilfschworene.

⁶¹ GVG 1877; GVO 1924; GVO 1927, § 82.

⁶² S. Płaza, *op. cit.*, cz. 3, s. 292.